

gondolatokkal kapcsolta össze és fokozatosan az építészekrényig fejlesztette (25). Ezzel voltaképpen felfedezte az együttlengés sejtelmes pedagógiáját (26, *ahnungsvolles Mitschwingen*).

Érdekes és tanulságos összehasonlításokra is akadunk. *Pestalozzi*: Fröbelnek Pestalozzival szemben nincs társadalmi-politikai programja (7). Az alaktan Fröbelnél jóval gazdagabb, mint Pestalozzinál: amaz a gömbből mint kiemelkedő (plasztikus) ősalakzatból indul ki (23), majd az »önmagáról tanító« megtermékenyítő kockából (15), míg az utóbbinál a síknégyszet a kiinduló pont. Pestalozzinál a kézi ügyesség elemei nem vezetnek közvetlenül a játékhoz, míg Fröbelnél ez az egyetemes kifejlődés magas szintjére emelkedik (28). *Montessori*: A német Kindergarten félre nem ismerhető módon metafizikai alapon nyugszik, míg Montessori öntanítási rendszere a pozitívizmus szelleméből nőtt ki (25). *Goethe*: ezzel szemben Fröbelnél eltérések és egyezések mutathatók ki. (Itt utalunk az Internationale Zeitschrift für Erziehung »Fröbel Fr. gyermekkertész eszmevilága« c. cikke (1938, 1—2. füzet), amely szerint Fröbel ideológiája rokon Goetheével és Schillerével s párhuzamosan halad a nemzeti szocializmussal).

»Az élet megújhodását követeli az új 1836. év«, mondta több mint száz évvel ezelőtt Fröbel. Ehhez Spranger tanulmánya befejezéséként a következő magas szárnyalású sorokat fűzi, amelyek egyúttal saját hitvallását tükröztetik: »Immár megértjük, hogy nem csak 1836, hanem örökké minden év megköveteli ezt az új eligazodást. A néma kövektől a beszélő emberiséghez, a gyermekertől Isten kertjéhez és birodalmához, a németektől valamennyi néphez megszólal ez a felhívás: Ragadjátok meg szabadsággal és mint alkotók a világ örök törvényét és akkor az emberiség határai között magát Isten fogjátok szemlélhetni és átélni; első sorban a gyermekeket, mert övék a mennyek birodalma; csak az ember mint földi (*als »Endner«*) hordja magában az ég sejtését. Ez — a *gyermekkert filozófiája*, amelynek Fröbel száz év előtt adott nevet, alakot és maradandó tartalmat.«

Szemlelileg és lelkileg gyarapodva, búcsúznak ettől a klasszikus tanulmánytól, amely megismerteti velünk az igazi Fröbelt.

kf.

Willy Hellpach: Mensch und Volk der Groszstadt. Stuttgart. 1939. XII+139 l.

Az egyes nemzetek művelődéspolitikájában a nagyváros kérdése jelentőségben a legfontosabbak közé tartozik. Hiszen Anglia népességének 40%-a, Amerika lakosságának 35%-a, Németország népének 30%-a és Franciaország lakóinak 25%-a él nagyvárosokban, azaz 100.000-nél több lelket számláló városokban. A régi Ausztria lakosságának 30%-át találtuk egyedül Bécsben s Anglia népének 20%-át Londonban. Németország népességének is több mint 10%-a él Berlinben. Csonka hazánk meggyarapodott lélekszámának is több mint 10%-a (a legújabb népszámlálás szerint 1.115,877 ember) lakik Budapesten.

1875-től kezdve mindenhol a világon szakadatlanul tart a vidéki lakosságnak városba özönlése. Ez a városba tördülés a századforduló körül

volt a legerősebb, s a világháború némileg megakasztotta. A mozgalom megállapodásáról vagy éppenséggel visszaeséséről azonban korántsem beszélhetünk.

A népességtudományi kutatás kimutatta, hogy a nagyvárosi életmód a nép életerejét gyengíti. A városi népesség születési arányszáma pl. a vidéki népesség születési arányszámával szemben annál kedvezőtlenebbül alakul, minél nagyobb városról van szó. Igen sokan éppen azért a XX. század egyik legnagyobb veszedelmének az elvárosiasodást tartják. Ezzel szemben azonban kétségtelen, hogy a nagyvárosban lakásnak előnyei is vannak. De sem a hátrányokat, sem az előnyöket nem ismerjük olyan mértékben, hogy a nagyváros káros hatásait csökkenteni, a kedvezőeket pedig fokozni tudnók. Ennek feltétele a nagyváros tudományos megismerése lenne.

Hellpach könyve ebből a megfontolásból fakadt. Kibővítése annak az előadásnak, amelyet a szerző *A nagyvárosi ember és a nagyváros népe* címen 1937. júliusában a párizsi népességtudományi kongresszus ülésén tartott. A munka három fejezetre oszlik.

Az I. fejezet *a nagyváros népességének típusana* (7—35. l.). Ebben azt keresi, van-e olyan embertípus, amelyekre ráillik a nagyvárosi elnevezés, amelyik keresi a nagyvárost.

A városba húzódás okait keresve, azt hangoztatják a kutatók, hogy sokkal inkább az önmagukkal való szabadabb rendelkezés kergeti el vidékről az embereket, mint a pénzvágy, ahogyan sokan gondolják. Magasabbrendű szórakozási lehetőség is a nagyvárosokba hajtja a vidéki ifjúságot. Az esetek nagyobb részében tehát nem a munkától való irtózás, ellenkezőleg: a ki nem elégített munkakészség adja a vidékiek kezébe a vándorbotot. Komoly statisztikusok nyíltan hangoztatják, hogy a vidéki lakosságnak lelkesebb, mozgalmasabb, alaposabb és rendszerint testben is erősebb rétege húzódik nagyvárosba. Intelligenciában és vállalkozószellemben az átlagon felüliek hagyják el a vidéket (*Manschke, Prinzing, Baur, Günther* vizsgálódásai). Érdekesen mutatják ki egyesek, hogy egy-egy faluból sokkal több jó bizonyítványú ember vándorol el, mint közepes és rossz bizonyítványú (*Keiter, Quehl, Koch* kutatásai). A falu így lassan hanyatlik. Itt az a veszedelem fenyeget, hogy a vidék lakosságának állandóan az értelmesebb rétege húzódik a nagyvárosba. Mivel pedig a városi lakosság szaporodása nemzedékről nemzedékre csökken, az értelmesebb réteg lassan kivész. Az ostobábbak ellenben vidéken maradnak és nagyobb szaporaságuknál fogva egyre többen lesznek.

A városi lakosság átlag 3—6 cm-rel magasabb, mint a vidéki. Hosszúkásabb fejűek is, annál inkább, gazdaságilag minél magasabb rétegből valók. Itt két magyarázat lehetséges. Vagy olyasféle kiválasztódásról van szó, hogy vidékről a magasabb és hosszúkás fejű emberek jönnek a nagyvárosba és emelkednek társadalmilag egyre magasabb szintre. Vagy a nagyváros életkörülményei olyanok, hogy a testmagasságot és a hosszúfejűséget jobban fejlesztik.

Ismeretes a fiatal nők nagyobb halandósága vidéken. Ennek a születésnél nyújtható segítség hiánya az oka. A vidéki ember (főleg asszony) hamarabb öregszik, mint a nagyvárosi. Viszont sokkal több idős embert találunk vidéken, mint városhelyen. Az a kérdés, vajon a nagyvárosi élet az emberi szervezetet lassabban használja-e el (későbbben öregszenek), mégis: kevésbé konzerválja (nem lesznek olyan idősek).

Tudjuk, hogy a városi ember mozgékonyabb, elevenebb és ügyesebb, mint a vidéki. A motorikus nyugtalanság a város nagyságával arányosan növekszik. Ez szellemi téren is mutatkozik. A nagyvárosi általában gyorsfelfogású, hamarabb megért valamit, azonnal reagál és rövid idő alatt elhatározza magát valamire. (Lakásváltozás, ruhaváltoztatás, munkahely és foglalkozás cserélése, házassági elhatározás stb.) Gondolatkapcsolásainak gyorsaságával sokszor bámolatba ejti a vidékit. Ehelyütt is felmerül az a kérdés, hogy vajon a mozgékonyabb emberek hagyják-e el a vidéket, vagy a nagyvárosi életmód kényszeríti-e lakóit gyorsabb ütemre. Nem lehetetlen az előbbi feltevés, bár nem valószínű. Inkább föltehető, hogy a nagyváros hatása alakítja ki az itt élőkben a gyorsabb ütemet.

A könyv II. fejezetének címe: *A nagyvárosi élet pszichofizikája* (36—67. l.). Ez a rész arról szól, hogy a nagyváros fizikai életkörülményei (levegő, fény, talaj, táplálkozás, víz, lakás stb.) mennyiben alakíthatják át a nagyvárosban lakók szervezetét és vele együtt a lelkiséget, teljesítő-képességet, kedélyt, felfogást és jellemet is. Az örökléstan u. i. azt tanítja, hogy növények és állatok egészen egyszerű sajátosságai is megváltoznak, ha más környezetbe kerülnek. Kérdés, hogy ezek a sajátosságok maradandók-e. A nagyvárosra vonatkoztatva: vajon a nagyváros valóban új embertípust formál-e, mégpedig életképeset, vagy pedig ez az embertípus satnya és elfajult.

A talaj fölött közvetlenül található levegőréteg hőfok, nedvességtartalom és mozgás tekintetében nagy különbséget mutat a nagyváros és vidék között. A város belseje 1—2 fokkal mindig melegebb, mint a külső részek. Reggelenként 5—6 fokos különbségek is mutatkoznak. A nagyváros levegője mintegy 10—20%-kal kevesebb vízpárát tartalmaz, mint a vidéki. A város természetesen szélcsendesebb, bár bizonyos építkezési körülmények sajátos szélsarkokat hozhatnak létre.

Mindennél fontosabb a sugárzás. Kétségtelen, hogy a nagyvárosi ember élete fényben és világosságban szegényebb, mint a vidékié. Közvetlen napfényt pl. alig kap, árnyékos nappali világítást is alig, mert legtöbbet üveg mögött tartózkodik. S az üveg éppen a rövidhullámú, ibolyántúli sugarakat nyeli el, amelyek megnyugtató hatásúak. A város felett állandóan lebegő ködréteg a sugárzásnak mintegy 20%-át fogja fel. A hosszabb hullámú sárga sugarak megmaradnak a nagyvárosi ember számára, holott ezek izgatók. A zöld és kék színárnyalatok szintén inkább hiányzanak a nagyvárosban (kék ég, zöld pázsit), pedig ezek is megnyugtatók. Kémiailag szintén a rövidhullámú sugarak az aktívabbak.

A talaj kisugárzásáról keveset tudunk. Valószínű, hogy nem hatástalan a szervezetre. Sokan összefüggést látnak a magasabb hegyvidék erősebb rádiumsugárzása és a hegyvidék lakóinál gyakran található golyva között. Nem lehetetlen, hogy itt valóban fontos élettani jelenségekkel állunk szemben, csak hatásukat még nem ismerjük eléggé. A nagyvárosi ködréteg a levegő elektromos töltését szintén megváltoztatja. Ennek a ténynek sem ismerjük egyelőre a szervezetre tett hatását. A szerző szerint a nagyvárosi ember magasabb testalkata összefügg az ibolyántúli sugárzás csekélyebb voltával. Olyasféle jelenségnek tartja ezt, mint a világosságot nélkülöző növények chloróza; halványzöldek lesznek és magasba szöknek.

A nagyvárosi ember tápláléka általában változatosabb, mint a vidékié. A konzervekkel való táplálkozás veszedelme mindenesetre nagyobb. Ruházkodásban sokat haladt a nagyvárosi ember az egészségesebb élet felé. Az alvási lehetőségek is jobbak, mint félévszázaddal ezelőtt. Eltűntek a levegőtlen ágyfülkék, a tornyos ágyak. A munkásnegyedekben azonban rettenetes állapotok uralkodnak. Ahol 8—10 ember alszik egyetlen helyiségben, ki tudja hány ágyban, ott a levegő nem frissítheti fel a fáradt testet és pihenést sem nyújthat. Egyes mérgek szintén nagyobb pusztítást visznek végbe a nagyvárosban, mint vidéken. A dohányzás szenvedélye pl. egyre több nagyvárosi nőt ragad magával. A nikotinnak az anyaságra tett hatása bizonyára nem jelentéktelen. Fokozatosan nő azoknak a nagyvárosiaknak a száma is, akik a hosszú esti fennmaradás után csak valami altatószer bevétele után tudnak elaludni. A napról-napra szaporodó motorkerékpárok és gépkocsik gázszennyezése szintén nagy mértékben telíti mérgező anyagokkal a levegőt. Nem az egyénre tett hatás itt a fontos, hanem az utódokról van szó.

Ezek a tényezők egymagukban bajosan magyarázzák egy sajátos, nagyvárosi, embertípus kialakulását. Együttvéve azonban nagy átalakító erőt képviselnek.

Ismeretes, hogy a nemi érés hamarabb következik be a nagyvárosi ember életében. *De Rudden* professzor, a frankfurti gyermekklinika igazgatója, lelki motívumokra vezeti ezt vissza. Egy fiatalabb kutató, *Bennholdt-Thomsen*, ugyanannak a klinikának első tanársegéde pedig azt állítja, hogy embertani okai vannak. Nyugtalanabb vérű emberek jönnek vidékről városba, akiknél a második fogzás is hamarabb következik be, természetesen a nemi érés szintén.

Eddig tart a pszichofizikai vizsgálódás. Fontos, de nem minden. Csupán egyetlen területen, a nagyváros csökkenő szaporodásán szemlélve a kérdést, vajjon a gyermeknemzésre való képesség csekélyebb volta (fiziológiai tényező) vagy inkább a gyermeket nem akarás (lelki tényező) okozza-e, hogy a nagyváros természetes szaporodása alábbhagy. Ezért kell a szociológiai vizsgálódás is. Ez azonban már átvezet a következő fejezethez.

A III. részben a *nagyvárosi ember társadalomlélektanát* (68—114. l.) fejti ki a szerző.

A nagyvárosban kis helyen rengeteg ember él együtt. Az utcán állandó a mozgás és mindenki siet, pedig talán nem is olyan sürgős a dolga. Ez a sietés inkább csak szokás. A nagyvárosi ember ú. n. idegességének a sietség

egyik legfőbb eleme. Másik az őt érő ingerek óriási száma, gyorsasága és változatossága.

A nagyvárosban külsőleg nagyon közel élnek egymáshoz az emberek, belül mégis nagyon távol. Embertársai és tárgyak iránt is közönyös a nagyváros lakója. A barátság, ragaszkodás, bizalom és lekötelezettség ritkább, de az ellenségeskedés is, mint kisebb helyeken. Ez végeredményben az érzület elszegényedéséhez vezet. Nagyvárosban elhagyatottabb az egyes ember és inkább önmagára van utalva.

A nagyvárosnak legnagyobb átká a születési számarány állandó csökkenése. Ennek nem a kényelmes élet utáni vágy az oka, mert ha ez lenne, akkor a legmagasabb társadalmi rétegben lenne legkevesebb gyermek. Márpedig nem így van. Legsziporább a legalsó réteg, a proletariátus. Utána a művelt réteg következik. Gyermekekben legszegényebb a feltörő kisemberek rétege. S ezek felelősségérzésükre hivatkoznak. Csak annyi gyermeket akarnak, amennyit élettani és erkölcsi szempontból fel tudnak nevelni. Természetesen nem mindenkinél játszanak szerepet ilyen erkölcsi okok. A nagyvárosi ember mindenesetre azt akarja, hogy 40 éves korában jobb dolga legyen, mint volt 20 éves korában. Gyermekeinek is jobb sorsot kíván. A becsvágy sajátosan nagyvárosi polgári tulajdonság.

A nagyvárosnak nagy szerep jut az ú. n. érintkezési nyelv kialakulásában. Az irodalmi nyelv és az egyes tájszólások között foglal helyet ez az érintkezési nyelv.

A társaslélektannak alaptörvénye, hogy minden magatartás, amelyet érzékeinkkel felfogunk, utánzásra csábít és magával ragad. Ez a *Carpenter*-féle törvény a nagyvárosban még fokozottabban érvényesül. A nagyvárosok az emberek eredeti sajátosságainak mindig nagy olvasztótégelyei voltak s ez nem volt minden esetben előnyös.

A nagyváros népe erősen eltávolodott a természettől. Igaz, hogy ma már a vidék élete is sok tekintetben természetellenesnek mondható, mégis kétségtelen, hogy az egészségi szempontból legjobban gondozott nagyvárosban is sokkal nagyobb mértékű a természettől való eltávolodás. A nagyvárosi embernek a természettel való kapcsolata többé már nem őszinte. Legfeljebb egy kis kert meg egy kis sport. Ennyi az egész. Hiányzik a természet mint élettér.

Minden tekintetben bizonyos intellektuális vonás jellemzi a nagyvárost. A művelődés utáni vágy itt erősebb, mint vidéken.

A *Befejezés*-ben (115—124. l.) ismételtén utal arra a könyv írója, hogy csak tudományos kutatások eredményeinek felhasználásával oldható meg a nagyváros nagyon bonyolult kérdéstömkelege. Több tudományagnak kell ebben a kutatásban résztvennie, hogy minden oldalról megvilágosodjék a probléma. S ha mindent feltártak, csakis akkor lehet a nagyváros káros hatásai ellen tudatosan védekezni s a nemzet számára nyújtható előnyöket elmélyíteni.

Hellpach ebben a könyvében nemcsak arról igyekszik áttekintő képet adni, amit a nagyvárosról eddig tudunk, hanem a még felkutatásra váró feladatokat is megmutatja. Ebben rejlik főerőssége. S mindezt közvetlenül,

meggyőző erővel teszi. Ez a könyv, bár mindvégig tudományos színvonalon mozog, sohasem száraz. Minden oldala élvezetes olvasmány, nem fárasztó.

A probléma csoportosítása (típustan, pszichofizika és társadalomlélektan, karakterológia) természetesnek tűnik fel, legalább is nem erőltetett. Ismétlődések így is akadnak, egyes kérdések pedig mintha kimaradtak volna. A művelődés szempontja pl. alig szerepel. A nagyvárosi nevelésről pedig egyáltalán nem is esik szó.

Hellpach könyvéből az a meggyőződés árad, hogy nagyobb jelentőséget tulajdonít a nagyvárosi környezet szellemi hatásainak, mint a fizikaiaknak, mégis az a benyomásunk, mintha a fizikai tényezőket részletesebben fejtenégetne, mint a társadalomlélektaniakat.

Mindent egybevetve kétségtelen, hogy ez a könyv eszméltet, gondolatokat ébreszt. A nagyváros kérdésének nagy fontosságára mutat rá. Minden egyértéke mellett a mi szempontunkból már csak azért is figyelmet érdemel, mert a nálunk újabban divatosná vált ú. n. falukutatás miatt a mi egyetlen nagyvárosunk: Budapest kissé elhanyagolt művelődéspolitikai kérdéseit juttatja eszünkbe.

Jankovits Miklós.

Handbook of Suggestions for the consideration of teachers and others concerned in the work of public elementary schools. London. Board of Education, 1938. 600 lap.

Ime egy kedvünkre való okos pedagógiai munka. Élvezettel olvastuk, kész örömmel számolunk be róla. Amolyan Tanítók Kézikönyve, Enciklopédiája, amelyben a népiskolák tanítói és az óvónők megtalálhatják mindazt, ami hivatásuk minél tudatosabb, tökéletesebb és sikeresebb teljesítésére képesíti. Van benne elméleti és gyakorlati neveléstudomány, elméleti és kísérleti lélektan, gyermektanulmány, tárgyanként tantervi utasítás, sőt politika (l. alább: Népszövetség). Hivatalos kiadvány, de ennek ellenére nem száraz és unalmas, hanem eleven és szórakoztatva tanító.

A munka szellemét illetőleg a tanügyi főhatóság (*Board of Education*) újból közli, a régi (tíz év előtti) kiadásnak következő irányelvét: A hatóság a tanítás gyakorlatában egyetlen egyformaságra vet súlyt: minden tanító gondolkodjék önmagában és dolgozzon ki maga számára olyan tanítási módszert, amely képességeinek a legjobb eredményt biztosítja és az iskola szükségleteinek és feltételeinek legjobban megfelel. A gyakorlatban a részletek egyformasága nem kívánatos, még ha elérhető lenne is; de a szabadság felhasználásával megfelelő felelősség jár.

A kiadvány három főrésze oszlik: I. Általános bevezetés, II. Óvodák, alsó és felső népiskolák, III. Tantárgyak. Mindegyik rendszeresen több fejezetre különül s ezeken belül számos kisebb-nagyobb cikkelyre, amelyeknek tartalmát félkövérbetűs címek tájékoztatóan jelzik. Ilyen, számításunk szerint, összesen 650 van. Izelítőül és tájékoztatásul álljon itt néhány jellegzetesebb cikkely címe: Korunk életében beállt legújabb változások és a nevelésről vallott fogalmak módosulása, ez utóbbinak a mai szükségletekhez kell alkalmazkodnia. Az iskola környezetének értékelése a gyermek